

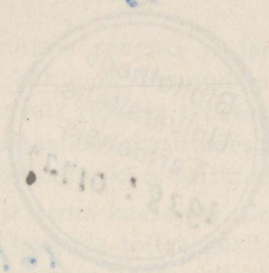
A. LOORING

JÜRI VILMS PÄRNUS

TARTU, 1938

A. LOORING

JÜRI VILMS PÄRNUS

28948

TARTU, 1938

A. LOOKING

JURI VILMS PARNUS

2

161019

A-13036

25020

Tiraaž 100 eksemplari.

Äratrükk „E. Kirjandusest“ 1938, nr. 10, 11.

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1938.

1.

Eesti Vabariigi sünniaja sangari ja iseseisvusvõitluse esimese märtri Jüri Vilmsi kohta on ilmunud juba paar põgusat iseseisvat ülevaadet. Järgnevais ridades tahetakse esitada uusi andmeid Vilmsi Pärnu kooliaastaist, kasutades teateid kaasaegseilt, arhiivide andmeid ja eraisikute käes säilinud ürikmaterjale.

Et saada Vilmsist ja tema kaasajast ülevaatlikku pilti, selleks on tulnud pikemalt peatuda tollaegseil oludel ja illegaalsel noorsootegevusel. Olen viimase kohta esitanud rohkem andmeid, kui seda oleks olnud just vaja Vilmsi elukäigu valgustamiseks, kuid olen seda teinud teadlikult, sest kõik sellised teated esitatakse avalikkusele esmakordselt ning pole seega kultuuri- ja ajalooliselt mitte väärtuseta.

Kõik senised käsitlused¹⁾ kõnelevad, et Jüri Vilms olevat Pärnu gümnaasiumi astunud 1899. a. sügisel ja pääsenud teise klassi. Samus allikais märgitakse, et Vilms olnud andekas õpilane ja saanud juba teisel õppeaastal õpperahast vabaks. Arvestades aga seda, et Vilms lõpetas gümnaasiumi kursuse ekstermina a. 1907, jättes ühe klassi vahele, ja klassikaaslaste teateil²⁾ koolis üheski klassis kahte aastat ei istunud, oleks Vilms pidanud gümnaasiumi teise klassi astuma 1901. a. sügisel.

Millal Jüri Vilms Pärnu gümnaasiumi astus, seda mäletab väga hästi tema klassikaaslane G. Talts:

1) Vt. „Eesti biograafiline leksikon“, lk. 586. — A. Tammann, Jüri Vilms. Tallinn, lk. 11. — Andres Päril, Jüri Vilms. Tallinn, 1935, lk. 10, 13.

2) Kirjalik teade H. Kuusnerilt 14. III 1938 ja G. Taltsilt 20. III 1938.

„Jüri Vilmsiga astusime meie ühel ajal, s. o. 1901. a. Pärnu gümnaasiumi II klassi 3). Varemalt õppis Jüri Vilms Pilstvere kihelkonnakoolis ja selleaegne Pilstvere kihelkonnakooli õpetaja Valter Tekkel, kes oskas ka ladina keelt õpetada, oli teda II klassi jaoks ette valmistanud. Sisseastumiseksameid tegi Jüri Vilms kaks korda. Esimesel korral, kevadel 1901 sai ta läbi muudes ainetes peale ladina ja vene keele. Neis ainetes tuli sügisel teha järeleksam. Suve jooksul muudeti aga Pärnu gümnaasiumi õppekava selles mõttes, et ladina keel, mis seni oli nõutav I klassist peale, algas nüüd alles III klassist. 1901. a. sügisel tuli Jüri Vilmsil eksam teha vaid vene keeles. Vene keele eksami tegime Jüri Vilmsiga üheskoos“ 4).

Pääsenud gümnaasiumi, tuleb Vilmsil asuda täie jõu ja agarusega õppetöö kallale, sest ta tundis väga hästi oma vanemate majanduslikku seisukorda ja teadis, et kahte aastat ei ole tal võimalik üheski klassis istuda. Majanduslikke raskusi sai Vilms tunda küllalt teravasti juba esimesel kooliaastal. Kooliraha maksmisega olnud raskusi ja vanemad pidanud müüma ära oma ainukese lehma, et kooliraha tasuda 5). Järgmisel aastal saanud Vilms juba õpperahast vabaks — see oli kehvale õpilasele suureks majanduslikuks kergenduseks.

Neil aastail õppis Pärnu gümnaasiumis juba hulk eestlasi ega puudunud ka Vilmsi klassikaaslaste seas hulk tüsedaid ja iseteadvaid maapoisse. Oli ka rohkesti kadakasaksu, kuid ajad olid muutunud ja ajavaimu tõukel hakkasid koolipoisid kadakasastunud kaasõpilasi oma rahvusele tagasi võitma. Nii mäletab Vilmsi klassikaaslane H. Kuusner, kes oli saanud täiesti saksameelse koduse kasvatusena, kuidas toimus kooliklassis tema liitumine rahvuslikult häälestatud eesti poistega:

„1902. a. oli minu noores elus pöördeastaks, kus Balti saksluse ideoloogiale jäädavalt selja pöörasin. Sest kui tähendatud aastal usuõpetaja Neppert kooliklassis õpilastele küsimuse vastamiseks ette pani, kes on meie vastased, tõstsin mina käe üles ja vastasin „die Deutschen“ ja põhjendasin seda ägedalt sellega, mis loetud A. Grenzsteini „Herrenkirche und Volkskirche“st“ meelde jäänud oli“ 6).

Sellele järgnenud vaidlus, millele Jüri Vilms agarasti sekka löönud 7). Teadlikud eestimeelsed õpilased tundsid tõsist muret

3) Täpselt samuti tõendab ka teine klassikaaslane M. Kutti — kirjalik teade 30. III 1938.

4) Kirjalik teade G. Taltsilt 20. III 1938. — Pärnu gümnaasiumi direktorilt O. Mälgult saadud andmeil on tolleaegne kooli arhiiv evakueeritud a. 1917 Venemaale, mis pärast selle kasutamist on võimatu. Ometi leidub mõningaid selle kooli samaaegseid arhivaale ERKA-s, kuid need on seal korraldamata ja revolutsiooni- ja sõja-aastail osaliselt katki rebitud ja purustatud.

5) T a m m a n n, m. t., lk. 11. — P ä r l, m. t., lk. 12.

6) Pärnu Postimees 1928, nr. 270.

7) Teade H. Kuusnerilt.

kadakasaksluse üle koolis ja nii kirjutab veel 1904. a. „Taimes“ nr. 1 Nemo⁸⁾ :

„Üheks väga kurvaks nähtuseks meie koolis on meie kadakad. Kui meie võtame ja kõik gümnaasiumi õpilased, sündimise poolset eestlased, ülesse kirjutame, siis näeme, et neid ligi 200 on, kui meie aga hakkame nende eneste käest küsima, siis peame kokkudes nägema, et pooled neist endid eestlasteks saavad tunnistama, kuna teised kõik kadakasaksad on, inimesed, kes aru ei saa, ega kes omale aru ei pruugi anda, mis see tähendab, „isamaad maha jätta“, emakeelt, mille peale meie kõige enne kõnelema õpime, ära põlata, ära unustada.“

Mitte ainult gümnaasiumis ei valitsenud paljude õpilaste hulgas saksa vaim, vaid niisama kadakasakslilik oli suurel määral ka Pärnu käsitööliskond, kaupmeeskond jne. Näit. kord enne 1905. a. jalutanud J. Vilms ja H. Kuusner õpilasmundris läbi Rüütli tänava ja ajanud „laia juttu“ eesti keeles. Neile tulnud vastu kadakasakslilik sepp B., kes hakanud poisse otse noomima: „Teie rumalad talupoja pojad tulete linna tänavale eesti keelt kõnelema, kasige seda kõnelema külatänavale!“⁹⁾ Vilms ja Kuusner vaielnud talle aga ägedasti vastu.

Iseteadvate eestimeelsete poiste arv ometi kasvas, eriti Vilmsi klassikaaslaste seas oli rohkesti ärksa ja julge vaimuga poisse. Juba III klassis esinetakse kooli direktorile oma nõudmistega.

„A. 1903 käisime III klassi õpilastena deputatsioonina direktor Tšudinovi pool nõudmas, et meile eestlastele usuõpetuse tunde eesti keeles antaks, mitte saksa keeles, nagu see seni sündis. See oli meil esimene ülesastumine oma loomulikkude õiguste saamiseks. Deputatsiooni kuulus ka Jüri Vilms. Käigul oli mõju. Õpetaja Voldemar Sielmann, kes seni oli usuõpetust andnud tervele klassile saksa keeles, õpetas nüüd 2 keeles, käskides ka oma saksakeelseid seletusi tähele panna. Kui ta ka meile eesti poistele, kes valdasid saksa keelt, küsimusi esitas saksa keeles, siis meie neile ei vastanud, mis küll pahandust tekitas, millest meie aga ei hoolinud.“ — Nii mäletab H. Kuusner¹⁰⁾.

Rahvusliku meelsuse ja iseteadvuse kasvamine koos opositsiooniga balti aadlike vastu haarab päev-päevalt rohkem eesti soost õpilasi. Vilms oli üks selle opositsiooni algatajaid ja selle liikumise kandjaid.

Tabavalt iseloomustab Vilmsi tollaegset rahvuslikku vaimustust ja tema opositsioonimeelsust üks kaasaegseid naisõpilasi, kes elas Vilmsi naabrina Aisa tänavas:

„Vilms oli suur isamaalane, ta rääkis sellest nii suure huviga ja sellel teemal ta oleks võinud rääkida päevad läbi, ilma et oleks sellest ära tüdinenud. Tihti pidin teda hoiatama liiga julgete väljenduste eest, aga sellest ei hoolitud. Teinekord põrutas rusikaga vastu lauda, kirjastas meelepahaga hambaid ja ütles, et enne ei väsi, kui saab kätte maksa, mis meie eesti rahvale on tehtud. Minu isa noomis ja ütles, õppigu

8) H. Kuusneri teatel peitub selle pseudonüümi taga J. Vilms.

9) Teade H. Kuusnerilt.

10) Kirjalik teade H. Kuusnerilt 14. III 1938.

parem, mis üks poisike poliitikat ajab, niisugune asi ei ole laste asi. Aga Vilms kostis, et kõike võib saada või korda saata, kui inimesel on tugev tahtejõud, midagi ei ole võimatu. Naljatasin ja küsisin:

„Noh, kas võid siis riigi valitsejaks saada?“

„Saan!“ oli vastus.“ 11).

Vilms väljendab oma seisukohti ja tõekspidamisi väga otsekoheselt ja julgelt. Nii kirjutab ta 17. oktoobril¹²⁾ 1904 tuttava naisõpilase mälestussalmi-albumisse:

Kui unustad Sa Eesti nime
Kui põlgad ära Eesti keelt
Ja meelitab Sind võõras ime
Su sugurahva töölt ja teelt, —
Siis tea, et tuhat vande vätku
Su päha taevast müristab
Sull' paradiisi paneb luku,
Ja hukatus Sul osaks saab 13).

Vilmsi ja tema kaasnoorte arvates ei olnud koolitöö ja õpi-lasorganisaatsioonid mitte ainult endaarendamiseks, vaid oma ideede ja mõtete levitamiseks kaasnoorte ja rahva seas¹⁴⁾. Kui Nemo-Vilms tõstis esimeses „Taime“ numbris teravalt kadakasaksluse küsimuse, järgnes sellele pikk poleemika, millest huvitavalt selguvad Vilmsi ja ta kaaslaste võitluspüüded.

Nemo-Vilms arvab, et kui poisid kooli tulles on eestlased ja nad koolis on kord kadunud sakste sekka, siis on neid seal raske välja kiskuda. Sellepärast „peame meie, ülema klasside õpilased noorematega, kui ka uutega läbi käima ja neile meie seisukorda põhjalikult ära seletama. Kui aga keegi siiski on sakslaste leeri asunud, peame meie teda seal väljakiskuda katsuma, sest rahva tuleviku kohta on iga tema haritud pojalt suur tähtsus“¹⁵⁾.

Teine lähem kadakasaksluse kants oli kohalik tütarlaste gümnaasium. Tütarlapsed olevat liiga „mamkade“ mõju all ja püüdvat ainult saksa keelt rääkida, teiste kuuldes tänaval ei julevatki enam eesti keelt kõnelda¹⁶⁾.

Küsitakse jälle: mis siis meie peame tegema? Peame läbikäimises nendega eesti keelt kõnelema ja neile ära seletama, „et see aeg, kus eestlane harimatu inimest tähendas ammu möödas on“¹⁷⁾.

Muidugi oli noorte suurim eesmärk töö rahva seas, kuid selleks oli võimalusi vähem kui kaasõpilaste kasvatamiseks. Devii-siks püstitas Nemo-Vilms: „Tööle! tööle! magatud ja magajaid on isegi küll ja „edasi meid ootab rahvas,“ olgu meie lipu-kiri“¹⁸⁾.

11) Kirjalik teade M. Martinsonilt (sünd. Lüdig) 27. III 1938.

12) Kõik kuupäevad tollal kehtinud vana kalendri järgi.

13) M. Martinsoni albumist. Kirjutatud Pärnu lähedal Sanga mõisas.

14) Teade H. Kuusnerilt, A. Levinilt jt.

15) Taim 1904, nr. 1.

16) Seesama, nr. 2.

17) Seesama, nr. 3.

18) Seesama, nr. 1.

Pärnu gümnaasiumi illegaalsete õpilasingide tegevusest enne 1904. a. on teated väga napid, ja vaevalt võis Vilms gümnaasiumi alamais klassides neis nimetamisväärsel osa etendada. Vilmsi aktiivne õpilasingi-tegevus algas koos „Taimega“.

Varem oli Pärnus töötanud rahvusvahelise ilmega kirjanduslik rühmitis, mille liikmeskonda kuulus eestlasi, lätlasi, leedulasi, poolakaid ja venelasi¹⁹⁾. 1904. a. suvel viibinud Pärnumaal üliõpilane Samuel Sommer²⁰⁾, kes õhutanud Pärnu õpilaste seas rahvuslikku vaimu. Selle tulemusena asutati 31. augustil samal aastal illegaalne õpilasing „Taim“²¹⁾, mille ümber koondusid esialgu peamiselt poeglaste gümnaasiumi õpilased. Asutajatena ning hiljem juhtivate tegelastena esinesid Jüri Vilms ja Hugo Kuusner.

Ringi asutamise ajal oli selle liikmete arv veidi üle kümne, aga see kasvas pidevalt. „Taim“ esimesel tegevusaastal²²⁾ tehtud pildil leiame järgmised noored: T. Käsebier, J. Vilms, G. Talts, V. Thomson, R. Bärzin, Joh. Jaanson, M. Kutti, J. Viilip, R. Grant, Joonson, H. Kuusner, O. Martinson, P. Pentson ja J. Kurg²³⁾. Teisel pildil, mis on tehtud umbes aasta hiljem, leiduvad kõik eelnimetatud liikmed ja peale nende veel P. Teearu, L. Kampmann, Ed. Hansschmidt, A. Hansschmidt, O. Schwartz, Th. Pool, A. Lagus ja P. Liebus.

Esimesel tegevusaastal töötati „Taimes“ rahvuslikus vaimus — loetud „Kalevipoega“ ning arutatud eesti keele ja kirjanduse küsimusi. Mida päev lähemale 1905. a. revolutsioonile, seda enam kerkinud päevakorrale poliitilised küsimused ja probleemid. Suure osa liikmete meelsus muutus sotsialistlikuks.

Ringi asutamisest peale valitsenud rahvuslik vaimustus ei olnud mingi romantiline ilutsemine, vaid selles avaldus noorte kindel veendumus, opositsioonimeelsus ja võitlustahe.

Arutades: „Mis võime meie rahva kasuks teha?“ hüütakse kindlalt: „Ärgem väsigem isamaalased, oma isamaa kasuks töötades ära, kui see ka väga raske on! Armastagem oma rahvast ja näidakem seda tegudes üles! Näitame, et raske orjus ei ole jõudnud Eesti rahvast ärasurmata; näitame, et eestlases alles seesama tegev vaim elutseb, mis meie esivanemates nähtavale tuli...“ Samas arutatakse teises artiklis edasi „Hariduse tähtsust“. Leitakse, et haridust ja kultuuri tuleb viia igasse

19) Teade Hendrik Sepalt.

20) Teade H. Kuusnerilt.

21) Kirjalik teade Aleksander Laguselt 6. VII 1938.

22) Pildil mingit aastaarvu pole märgitud, kuid siin toodud teade põhjeneb H. Kuusnerilt, M. Kuttilt ja G. Taltsilt saadud andmeil.

23) Pildil olevate õpilaste nimed H. Kuusnerilt.

hurtsikusse. Kirjutis lõpeb julgelt: „Tõesti vilets oleks see mees, kes nüüd veel rahu katsub pidada, mis ihule hää ja kondile armas.

Ülespoole! Ülespoole!
Valgust nõua Eesti mees!“ 24).

Et „Taim“ liikmeil oli tihe kontakt Tartuga, siis „Noor-Eesti“ liikumise ideoloogiaga tutvusid Pärnu noored juba selle liikumise algupäevil. See omakorda mõjutas rahvuslikust ärkamisajast päritud rahvusliku vaimu ümberhindamist, seda enam, et noored olid juba algusest peale tugevasti opositsioonis keh-tiva korra ja sotsiaalse olukorraga.

Nii selgub Vilmsi poolt ühe sõbrale saadetud kirjast, kui vai-mustatud nooreestlane ta oli juba 1905. a. suvel. Ta kirjutab:

„Kui nooruse ühendatud jõud ära mädanenud bürokraatia masinaga lahingut lööb, siis koidab meil võit ja — priius. Siis hõiskame: „Hurraa, Noor-Eesti — ta on võitnud.“ Sellepärast: „Edasi! Meid ootab rah-vas.“ Ta ootab oma noori poegi oma õiguste eest võitlema, oma poegi kellel jõudu ja mõistust“ 25).

„Noor-Eesti“ liikumine leidnud „Taim“ ringkonnas suurt poolehoidu ja seal võetud agarasti osa „Noor-Eesti“ albumite levitamisest 26).

R. Bērzin mäletab:

„„Taimes“ püsis kaks rühmitust: üks J. Vilmsiga eesotsas, selle juurde kuulusid G. Talts, A. Lagus, M. Kutti, R. Bērzin (pseudonüümiga Alo) jt. See suund oli radikaalsem, peale üldiste küsimuste, eriti ilu-kirjanduslike, tundis huvi ka poliitilistest ja sotsiaalsetest küsimus-est. Teise grupi ideoloog oli Hugo Kuusner, seda viimast rühmitust võiks nimetada rohkem kodanlikuks. Neist kahest rühmitusest võiks nimetada esimest rohkem või vähem sotsialistlikuks ja teist kodanlikuks, Jaan Tõnissoni rahvusliku suuna ideoloogia kandjaks“ 27).

Klassikaaslastel J. Vilmsil ja H. Kuusneril oli mõlemal vaja-likke juhiomadusi ja auhannust ning nad etendasid „Taimes“ juhtivat osa. Nad olid omavahel rivaalid, kuid kui oli vaja ühi-seid üritusi läbi viia, siis töötati koos, üksmeelselt 28). Kuigi nende poliitilised tõekspidamised olid erinevad — 1906. a. alates kuni kooli lõpetamiseni oli ka H. Kuusner sotsialistliku maa-ilmavaatega 29) —, siiski töötati vana rooma põhimõtte *audiatur et altera pars* järgi ja koostöö oli alati võimalik. Vilmsi ja Kuus-nerit kui tolleaegseid „Taim“ juhte iseloomustavad Eesti aja-loost võetud pseudonüümid: Vilms — Vootele, Kuusner — Kaupo.

24) Taim 1904, nr. 1.

25) J. Vilmsi kiri A. Helilale suvel 1905.

26) Teade H. Kuusnerilt.

27) Kirjalik teade R. Bērzinilt.

28) Teade H. Kuusnerilt.

29) Pärnu Postimees 1928, nr. 270.

Koos käidi kaasõpilaste korterites, esimesil aastail kõige enam H. Kuusneri vanemate majas Karja t. ³⁰⁾, hiljem vahetati kooskäämiskohti ettevaatuse mõttes väga sageli. Üheks julgemaks kooskäämiskohaks olnud Sergei Parsmanni korter, kelle isa olnud ülemtalurahvakohtunik; koosolekuid peetud enamasti siis, kui isa olnud kohtuistungeil ³¹⁾. Kuusneri juures peetud koosolekuid pühapäeviti, parajasti jumalateenistuse ajal ³²⁾.

Peagi jõuti „Kalevipoja“, Mardeni moraali, Jakobsoni „Kolme isamaa kõne“ ja Hurda tööde lugemise juurest 1905. a. Marxi, Kautzky, Lassalle'i, Plehanovi, Vandervelde jt. sellelaadiliste autorite juurde. Vaevalt jätkus noortel aega ja võimalust kõigi nende küsimustega põhjalikult tutvuda, toideti end peamiselt brošüüridest ja kaaslaste referaatidest.

3.

Otsekohe pärast õpilasringi „Taime“ asutamist tehti algust ka oma ajakirja väljaandmisega. Septembris a. 1904 ilmub ajakirja „Taime“ esimene number. Ajakirja esimestes numbrites väljenduvad kõige selgemini need püüded, sihid, vaated ja taotlused, mis on noori tollal kandnud. Oma sihtide selgituseks kirjutatakse sissejuhatuseks:

„Võib olla, et tema [s. o. „Taime“] juhtmõtted vanad ja nõnda ütelda roostetanud on, mis juba ajast välja on jäänud. Ei! Tema siht on meid kõlblikkudeks töötajateks kasvatada. Ta tahab meile tõsisel hariduses täiendust anda, meie silmaringi laiendada, et meist mitte kitsarinnalised tegelased ei kasvaks. Ta tahab meid tutvustada kodumaa oludega ja ajakirjandusega. Tahab mitmesuguseid küsimusi arutamise alla võtta ja selleläbi neid selgeks teha“ ³³⁾.

Esialgne programm on täiesti rahvuslik, tahetakse oma haridust täiendada ja aktuaalseid kultuuriprobleeme kaaluda. Kahjuks on allakirjutanul praegu käepärast ainult kolm esimest „Taime“ numbrit (nr. 1—2 — sept. ja nr. 3 — okt.), seepärast ei saa jälgida artiklites esinevate probleemide ja põhimõtete arengut ja muutusi.

Kui tänapäeva õpilasajakirjades oleme harjunud nägema peamiselt ilukirjanduslikke katsetusi, siis seevastu „Taime“ esimestes numbrites leidub ainult üksikuid luuletusi, muu osa aga — peaaegu 99%-liselt — on täidetud artiklite, vestete ja poleemikaga.

30) Teade H. Kuusnerilt ja A. Helilalt.

31) Teade J. Semperilt.

32) Teade H. Kuusnerilt.

33) Taim 1904, nr. 1.

Kirjutatakse: „Mis võime meie rahva kasuks teha!“, „Hariduse tähtsusest“, „Haridusest ja karskusest“, kadakasakslusest, naisterahva seisukorrast kodumaal, seltskondlikust elust jne. Polemiseeritakse tolleaegse ajakirjandusega ja „Taimes“ endas antakse ruumi pikemale poleemikale kadakasaksluse üle.

Kõik kaastöölised erandita varjavad end pseudonüümide taha; ajakirja esimeste numbrite toimetaja H. Kuusner mäletab mõningaid tõelisi autoreid, nii J. Vilmsi, G. Taltsi, H. Seppa, T. Käsebieri, H. Kuusnerit jt. Ajakirjal on olnud kaastöölisi ka Tartust, nii P. Pärn (= B. Linde), ja „Taimes“ nr. 3 esineb juba Kustas Vahuri (= Gustav Suitsu) „Noored sepad“.

Ajakirja esimesed numbrid on käitsi kirjutatud, à 12 lk., kvartformaadis. Esimese numbri lõpus seisab märkus:

„Lehte palutakse sellele isikule tagasi anda, kelle käest saadud! Lehte võib ainult 1 ehk 2 päeva oma käes pidada, sest leht ilmub ainult mõnes eksemplaris ja on siis paljudele kaua kätte saamata.“

H. Kuusner mäletab, et „Taime“ esimesed numbrid kirjutanud ümber peamiselt tema. Mitmes eksemplaris jõuti kirjutada, ei ole andmeid, aga see arv ei võinud olla suur. Et ajakirjal oli kaastöölisi ka Tartust, siis on sellest saadetud vähemalt üks eksemplar Tartu, võis ju Tartu noortele huvi pakkuda tutvuda naaberlinna kaasnoorte mõtetega, kuna samal ajal ka Tartu noored avaldasid oma illegaalseis ringides väga aktiivset tegevust. Missügust osa etendas Jüri Vilms „Taime“ väljaandmisel kuni 1906. a., pole andmeid, aga üldkoosolekul 18. märtsil 1906 valitakse Vilms „Taime“ toimetajaks ja väljaandjaks³⁴⁾. Ühtlasi valiti toimetajale abiks kolmeliikmeline komisjon, kelle ülesandeks oli sissetulnud töid „arvustada ja parandada“. Vilmsi senisele tegevusele langeb seega lisaks uus koorem, sest ajakirja väljaandmist tuli uuesti elustada, kuna see vahepeal oli ilmumise katkestanud, — valitsesid tollal ju kõige tugevamad reaktsioonipäevad, mil maal töötasid karistussalgad. 1906/07. õppeaasta algul valitakse Votele (= Vilms) edasi ajakirja toimetajaks, kuid nähtavasti intensiivse õppetöö ja muu tegevuse tõttu loobub ta „Taime“ toimetamisest semestri keskel ja 25. okt. valitakse uueks toimetajaks T. Käsebier ja abiks Alo (= Bērzin)³⁵⁾. Nädal hiljem otsustatakse „Taime“ teise nime all välja anda, missugustel kaalutlustel või põhjustel, seda üldkoosoleku protokollist ei nähtu³⁶⁾.

34) Vt. „Taime“ üldk. prot. 18. III 1906. See on ainuke tolleaegne „Taime“ üldkoosolekute protokolliraamat, mida allakirjutanul oli võimalus leida. Algus 9. III 1906, lõpp 25. III 1907.

35) Seesama, 25. X 1906.

36) Seesama, 1. XI 1906.

„Taime“ esimesed numbrid on käsikirjas, kuid vähemalt Vilmsi toimetamise ajal on ajakiri ilmunud hektografeeritult. Üks „Taime“ tegelasi mäletab, et tema on koos Vilmsiga viimase korteris Karja tänavas Pavlovi majas paljundanud „Taime“ hektograafil³⁷). Pärast töö lõpetamist pakitud hektograaf sisse ja A. Helila viinud selle siis oma korterisse Poska tänavasse ja peitnud ära puukuuri. Töötatud teinekord küll jälgimise kartuses, kuid sandarmite kätte langemist ei ole juhtunud. Oldi ka ettevaatlik ja üldkoosoleku otsuse põhjal 27. aug. 1906 võis ajakirja ainult siis võõrastele edasi anda, kui kolm liiget selle eest vastutasid.

Peale „Taime“ on ilmunud Pärnus tollal ka teisi illegaalseid õpilasajakirju, teiste koolide ja teiste õpilasingide algatusel. Mõned neist ajakirjadest olid venekeelsed, teised vene- ja eestikeelsed, nagu „Vzrõv“ ja „Molodaja Žizn“, ja oli ka ajakirju, kus esines töid vene, eesti ja läti keeles, nagu „Silvia“, mille toimetajaks oli J. Vilms ja sekretäriks R. Bērzin³⁸). Linnakooli õpilastel oli oma ajakiri „Edu“³⁹) ja hiljem, vähemalt a. 1907 on olnud õpilasingide keskorganisatsioonil oma ajakiri. Hiljem ilmunud „Molodaja Žizn'ist“ sai ilmuda ainult üks number, kuna ta sattus võimude kätte ja sellele järgnes vali uurimine, mille pärast mitmed õpilased, teiste seas ka J. Vares-Barbarus, karistada said⁴⁰). „Taime“ organisatsiooni poolt anti, alates 1908. a. lõpust, välja uut ajakirja „Säde“, mille toimetajaks oli J. Semper; esimene number oli šapirografeeritud, järgnevad aga käsikirjas⁴¹).

4.

„Taime“ asutamise järel tekkis kohe vajadus ringile raamatukogu muretseda, sest kooli raamatukogus puudus vajalik eestikeelne kirjandus ja tollal oli liikvel rohkesti illegaalset revolutsioonimõtteid ja sotsialistlikku õpetust selgitavat kirjandust. Üksikul õpilasel oli neid teoseid raske muretseda, esiteks ei olnud need kõigile kättesaadavad ja teiseks oleks ostmine teinud ka majanduslikult raskusi. „Taime“ raamatukogusse hakati muretsema siis kirjandust, mida ei leidunud kooli raamatukogus.

37) Teade Aleksander Helilalt (end. Hansschmidt).

38) Eelnenud kolme ajakirja säilinud numbritest ära kirjad ühes täiendavate teadetega saadud R. Bērzinilt.

39) Teade Mart Lepastelt (end. Lekstein).

40) Teade Th. Käärikult, J. Semperilt ja J. Vareselt. — Vt. ka J. Semperi kõne resümees „Pärnu Päevalehes“ 1935, nr. 174.

41) Teade J. Semperilt.

Rohkesti saadi raamatuid annetuse teel, kuid palju vajalikku illegaalset revolutsioonilist kirjandust tuli osta. „Taimes“ oli peale liikmemaksu veel eri maks raamatukogu heaks. Suuremad summad saadi aga selleks korraldatud pidudest. Pidud organiseeriti küll ametlikult mõnel muul ettekäandel⁴²⁾, sageli isegi vaesemate õpilaste toetamiseks, raha anti ka vaesemaile õpilastele välja, kuid need omakorda annetasid selle tagasi „Taimes“ raamatukogule⁴³⁾. Pidud tõid sisse teinekord päris kena summa. Nii näit. 1906. a. novembris korraldatud pidu sissetulek on olnud 237 rubla, millest on jäänud puhastulu 147 rubla⁴⁴⁾. Pidusissetulekust on otsustatud kulutada 20 rubla raamatute köitmiseks, ülejäänud summa aga uute raamatute ostmiseks⁴⁵⁾. Pidudest saadud sissetulekuga oli võimalik osta peaaegu kõike illegaalset kirjandust ja teoseid, mida liikmed kusagilt soovitatuna või kuulduna lugemiseks vajasid. Sotsialistliku ja majandusteadusliku kirjanduse kõrval tellitud ka teada olevaid anarhistlikke teoseid, viimaseid saadud isegi Buenos Airesest⁴⁶⁾. Kirjandust ei tellitud mitte otsekohe „Taimes“ nimele, vaid selleks kasutati väga mitmesuguseid teid.

Liikmed annetasid sageli pärast raamatu ostmist selle „Taimes“ kogusse, sest seda peetud suureks „patustuseks“, kui keegi raamatu pärast läbilugemist jättis enda tarvitada, kuna seda mitukümmend kaaslast oleks lugeda soovinud⁴⁷⁾. Sellisest arusaamisest tingituna, nagu raamatukogu nimestikust nähtub, on mõned liikmed annetanud aastas mitukümmend raamatut.

Nii on majanduslikult võrdlemisi kehv Jüri Vilms annetanud „Taimes“ kogusse a. 1905 9 teost ja a. 1906 2 teost⁴⁸⁾. Esiimesel aastal on Vilmsi poolt annetatud Goethe „Faust“ I ja II, Kampmanni „Kirjaseadmise õpetus“, Falke „Budda, Muhamet, Kristus“, Reimani „Kooli kõne“ ja neli venekeelset, üks Vanderfelde, üks Kautsky ja kaks Lassalle'i teost. Järgmisel aastal on ta annetanud ühe Kautsky teose ja koguteose „Võitluse päivil“.

Et liikmed raamatukogu eest nii agarasti hoolitsesid, kasvas see võrdlemisi kiiresti. Säilinud nimestikust nähtub, et 1905. a. lõpul on olnud kogus 282 raamatut ja järgnevail aastail juba 642

42) Teade H. Kuusnerilt.

43) Teade Th. Käärikult.

44) „Taimes“ üldk. prot. 1. nov. 1906.

45) Seesama.

46) Teade Th. Käärikult.

47) Teade H. Kuusnerilt.

48) „Taimes“ raamatukogu nimestik.

ja 1145 raamatut. Seega oli ajal, mil Vilms Pärnust lahkus, „Taime“ kogus juba üle tuhande raamatu ⁴⁹⁾.

Ei ole siis ime, kui Vilmsi kohta tähendatakse, et ta esines gümnaasiumis täismehena, võis kõigi küsimuste üle kõnelda ja vaielda, ja et samuti veel üliõpilaspõlves on ta kõneteemade valik väga suur ⁵⁰⁾. „Taime“ raamatukogu oli kahtlemata üheks suuremaks Vilmsi noorusaastate vaimse pagasi hankimise kohaks.

Raamatukogu seisis esimesil aastail H. Kuusneri vanemate majas, hiljem aga väga mitmes kohas. Raamatud asetsesid hoolikalt kapis ja juba 1906. a. märtsis on otsustatud raamatukogu kapi heaks pidu toime panna ⁵¹⁾. Raamatud olid enamasti köidetud, katalogiseeritud ja nummerdatud ning märgitud ovaalse tempeliga. Raamatukogul oli hoidja ja selle abi ning raamatute valijaks ja ostjaks vastav komisjon.

Pärast 1905. a. elati mitmel korral üle läbiotsimise kartust, kuna õpilaste isetegevus ulatus sandarmite kõrvu. Raamatute köitmisel oli seda arvestatud ja nii köideti terve rida keelatud brošüüre niiviisi kokku, et köite esimene raamat oli väga süütu, kuid sellele järgnesid keelatud brošüürid. Läbiotsimise kartusel lõigati välja või kustutati raamatust organisatsiooni tempel ⁵²⁾. Kord, kui olnud karta läbiotsimist Riiast sõitnud sandarmipolkovniku poolt, veetud raamatukogu pesukorvides „Waldhofi“ vabrikusse mingisse tühja ruumi ⁵³⁾. Teine kord kavatsatud kardetavamad brošüürid linna lähedale Sauga valda maha matta ⁵⁴⁾. Kord paigutasid Parsmann ja Th. Käärik läbiotsimise kartusel raamatukogu vaatisse ja vedasid vaadid raamatutega petrooleumivaatide sekka ⁵⁵⁾.

„Taime“ raamatukogu suurenes ka mitme likvideerunud õpilasringi toetusel. Nii näit. 1906. a. oktoobris likvideerunud illegaalne naisõpilaste-ring „Linda“ on annetanud oma kassa „Taime“ raamatukogu heaks ⁵⁶⁾ ja 1907. a. likvideerunud läti õpilasring „Rihts“ (?) on annetanud „Taimel“ terve rea raamatuid ⁵⁷⁾.

49) Raamatukogu nimestikku on tehtud viimane sissekanne 15. IX 1910, siis on olnud kogus 2506 raamatut.

50) T a m m a n n, m. t., lk. 39. — Samuti E. Ü. S. „Ühenduse“ arhiivis olevad kirjalikud teated.

51) „Taime“ üldk. prot. 9. III 1906.

52) Neil raamatukogu osadel, mida allakirjutanul on olnud juhus üles leida, on kõigil tempel kõrvaldatud, ainult juhuslikult võis ühe köite siselehelts leida tempeljäljendi.

53) Teade J. Semperilt.

54) Seesama.

55) Teade Th. Käärikult.

56) „Taime“ üldk. prot. 20. X 1906.

57) Teade H. Kuusnerilt.

Pärnu gümnaasiumis oli möödunud sajandil balti-saksa kultuuri mõjul kohutavalt levinud joomine. Nii oli Eiseni ajal õpilaste seas oma „joomariik“⁵⁸⁾ ja Hindrey ajal olnud asi arenenud kirjeldamatu kaugele. Uue sajandi algul aga on õpilaste illegaalne isetegevus asunud hoopis vastassuunda, karskusküsimus on saanud päevaprobleemiks.

„Suure väimustusega algatatud liikumine pidi aga seaduse nõuete ees kokku langema: alaealiste ühingud olid keelatud. Väliselt võidi, teistele trotsiks, ainult Soomest toodud siniseid märke rinnal kanda“⁵⁹⁾.

Neil aastail oli Eestis karskusliikumine väga aktiivne ja probleem iseendast akuutne. Legaalsed täiskasvanute karskusseltsid olid lubatud ja nende sildi all arendati poliitilist tegevust. Kahtlemata, kui karskusprobleemist rahva seas palju kõneldi ja kirjutati, siis tõmbas see ka noori kaasa. See, mis noortel legaalselt keelati, ei jäänud aga tegemata, vaid koondumine sündis illegaalselt.

† „Taime“ juurde loodi varsti ka eriline karskuskosakond.

„Karskumõttel oli seda kergem maad võtta, et ta teataval viisil ühenduses oli poliitilise vastasrindlusega: alkoholi abil püüdis valitsev kiht laiu rahvahulki vaimses tuimuses hoida ja majanduslikult välja kurnata. Võitlus alkoholi vastu oli ühtlasi ka poliitiline võitlus — seda suurem siis tolele poolehoid,“ mäletab tolelaegse noorsoo suhtumist karskusküsimusse Vilmsi koolikaaslane Jaan Mets⁶⁰⁾.

„Taime“ karskusringi juhtivamaid jõude oli H. Kuusner, kelle vanemate majas peeti ka ringi koosolekuid. „Taimes“ olnud ka rühm noori, kes armastanud vahel õlleklaasi tõsta. Vilms käinud mõned korrad nendega joominguil. Ühel päeval tulnud ta karskusringi ja pihtinud kõik, öeldes, et ta on põhimõtteliselt karsklane, kuid teinud seni mõned joomingud kaasa, et ise seda läbi elada ja tunda⁶¹⁾. Vilmsil oli tahtejõudu, ta võis panna punkti seal, kus soovis. Ka paberossist keeldus ta.

Aktiivse karsklasena esineb Vilms veel üliõpilasaastail.

6.

1905. a. revolutsioon haaras peaaegu kogu Eestit, Pärnu kaasa arvatud. Jüri Vilms oli tollal 16-aastane VI klassi õpilane. Et ta juba paaril aastal oli võtnud juhtivalt ja aktiivselt osa ille-

58) Eesti Kirjandus 1934, nr. 12. — Hindrey aja kohta vt. samas tsiteeritud kirjandust.

59) J. M e t s, Üliõpilasleht 1934, nr. 5.

60) Seesama.

61) Teade A. Helilalt.

gaalsest õpilasliikumisest, siis leiame Vilmsi revolutsioonipäevil õpilaste ja rahva hulgas oma tegevust jätkamas. Teated aga Vilmsi nende päevade tegevuse üle on võrdlemisi napid.

Oktoobrimanifesti järel võimaldus seni konspiratiivsetel noorsoo- ja töölisestegelastel tulla oma mõtetega rahva sekka, esineda oma ideede ja nõudmistega avalikult. Jüri Vilmsi nende päevade tegevuse ja kaasaegse õpilasliikumise kohta on üks õpilane oma päevikusse märkinud järgmist ⁶²⁾:

„Järgmisel päeval pärast seda, kui levines kuuldus konstitutsiooni väljakuulutamisest, VI klass, kelle eesotsas Jüri Vilms, Kuusner ja leedulane Martin Ishaas ⁶³⁾, (Itshaas) veel enne tunde laotas lendlehti, milles kutsuti kõiki streigiks. Kahjuks ei leidnud see hüüd toetust terves VII klassis ja osalt ka VIII klassis peasjalikult sakslaste vastupanu tõttu. Kavatseti minna terve kooliga naisgümnaasiumi õppimise lõpetamiseks, sedasama teha linnakoolis ning kuulutada välja püha konstitutsiooni auks. VI klassis korraldati kiires korras miiting ja mind VIII klassi õpilast valiti juhatama seda liikumist. Panin ette valida endale abiks komitee vanemate klasside õpilastest, kellel oma klassis rohkem mõju on. Niiviisi sattusid minule abilisteks VI klassist Jüri Vilms, Kuusner, Ishaas, VII klassist parun Pillar von Pilchau noorem, keda kuuldas terve klass, VIII klassist Jüri Annusson ja mõned teised. See sündis kõik väga kiiresti, vahetunnil. Ajalootunnis õpetaja inspektor Popelishv ruttas kasutama konstitutsiooniga lubatud uut sõnavabadust ja suutis veel niipalju juurde lisada senisele õppekavale, et Aleksander I ei olnud surnud, vaid tema asemel on keegi teine maha maetud, kuna ta ise on kadunud rahva hulka lihtsa mungana. VI klass siiski lasti lahti. Selle järele tuli käsk koju minna tervel gümnaasiumil, sest meeoleolu oli liig ärev.“

Järgmisel päeval gümnaasiumi aulas toimunud miitingul võetud vastu õpilaste õigusi ja koolielu käsitlev kolmeteistkümne-punktiline resolutsioon ⁶⁴⁾. Pea jääb kool osaliselt ja hiljem täielikult seisma. Õpilased käivad hulgana koolimajas, arutavad, peavad miitinguid. Poeglaste gümnaasiumi õpilased olid kõige aktiivsemad ja nad mõjutasid ka teiste koolide tegevust. Kuna tütarlaste gümnaasiumis õppetöö veel edasi kestis, siis läksid poeglaste gümnaasiumi õpilased rongkäigus tütarlaste gümnaasiumi ja nõudsid direktriss Böhthing'ilt koolitöö lõpetamist, mis ka otsekohe täideti ⁶⁵⁾.

Nagu eelnenud ühe kaasõpilase päevikulistest märkustest nähtub, oli Jüri Vilms oma VI klassiga õpilaste revolutsioonilise liikumise algatajaid ja üks selle liikumise hilisemaid juhte. Vilmsi revolutsiooniline tegevus ei jäänud mitte ainult kooli-

62) Pärnu Päevaleht 1935, nr. 178. — Päevik on avaldatud anonüümselt, kuid toimetaja M. Lepastelt saadud teateil kuulub see tolleaegsele õpilasele, praegusele kohtunikule Kaalule.

63) Oli hiljem leedu rahvuslik tegelane, Leedu esindaja Vene riigiduumas jne.

64) Pärnu Päevaleht 1935, nr. 178.

65) Seesama, nr. 181.

maja seinte vahele, vaid ta on aktiivne tegelane ka väljaspool kooli.

† Pärnu linnas tegutses samal ajal ka revolutsioonikomitee, asukohaga kohalikus karskusseltsis. Vilms näib olevat ainuke õpilane, kes peale revolutsioonilise liikumise juhtimise koolis võtab osa ka linna revolutsioonikomitee tegevusest ⁶⁶). Sama kaasõpilane tähendab Vilmsi kohta: „Meie hulgas oli ka piiramata julgeid, keda tuli mõjutada, nagu Jüri Vilms. Temaga kui koolikomitee liikmega tuli nõu pidada ja Martin Ishase (Itshase) ning teiste tasakaalukamate õpilaste abil sundida loobuma ekstsentrilistest ja hädaohtlikkudest väljaastumistest. Kuidas tema talitas Pärnu linnakomitees, on mul teadmata“ ⁶⁷).

Pärnus peeti „vabaduse päevadel“ terve rida suuri tööliskoosolekuid, kuid nendel ei teata Vilmsi kõnelejana esinenud olevat ⁶⁸).

Pärnus oli tollal suuremaid ekstsesse politseipristav Hahni kottiajamine ja viimase eessammumisega punase lipuga rongkäik läbi linna, Oleviste kiriku pastori T. Hahni kottiajamise katse Elisabethi kirikus tööliste poolt ja viina- ning õllevagunite purustamine. Pärnu jaamas seisis kolm vagunit joovastavaid jooke. Kuna rahva nõudel oli juba varem kõik monopolikauplused kinni pandud, siis lõhkunud ühel päeval revolutsiooniline rahvamass vagunid lahti ja peksnud, tolleaegseil teateil, puruks 139 kasti kroonuviina ja 38 vaati õlut ⁶⁹). † Mõningad kaudsed teated kõnelevad, et Vilms olnud üks agaramaid viinapudelite purukspeksjaid, kuna pealtnägijad ja kaasategijad ei tea seda tõendada. Kui hiljem seda küsimust kohtus arutati, siis ei istunud Vilms süüpingis.

Pärnus tehti revolutsioonilisele liikumisele lõpp 20. dets., sest sama päeva hommikul ilmusid tänavanurkadele kuulutused, et keelatakse igasugused kogunemised ja rongkäigud ⁷⁰).

Vilms sõidab jõulupühiks maale, kodukohta Pilistverre. Ära sõites olnud sõbrad teda jaamas saatmas, kuid see ärasõitmine tundunud põgenemisena ⁷¹). Kodukohas esinenud ta veel kõnelejana ⁷²) ja ühel palvekoosolekul keisri nime nimetamise puhul trambib ta jalgadega ⁷³).

66) Seesama, nr. 178.

67) Seesama, nr. 181.

68) Teade hr. Lepalt.

69) Postimees, Pärnu väljaanne, 1905, nr. 286.

70) Seesama, nr. 283.

71) Teade J. Vares-Barbaruselt.

72) T a m m a n n, m. t., lk. 18.

73) P ä r l, m. t., lk. 18 jj.

23. dets. algavad Pärnus vangistamised, teiste seas vangistatakse ka Vilmsi klassikaaslane H. Kuusner ja mõned varem nimetatud linna revolutsioonikomiteesse kuulunud üliõpilased. Nad viiakse Valka kindral Orlovi sõjakohtu ette, kuid vabanevad sealt süütõenduse puudusel.

Vilms viibib karistussalkade ilmumisel maal ja läheb kinnivõtmise kartusel pakku ⁷⁴). Üks kaasõpilasi mäletab: „1906. a.

ERKA kogudest.

JÜRI VILMS.

(Pilt gümn. lõputunnistusest.)

algul Pärnu gümnaasiumist kedagi välja ei heidetud, olgugi et jõuluaheajal mõned koolipoisid, nende seas ka Vilms, kinni võeti ja Pärnu toodi. Direktor Popeliževi eestkostmisel said kõik uuesti vabaks ja 7. jaanuaril olid koolis“ ⁷⁵).

⁷⁴) Tammann, m. t., lk. 18. — Päril, m. t., lk. 19.

⁷⁵) Kirjalik teade G. Taltsilt 20. III 1938.

Verine reaktsooniaeg 1906. a. jaanuaris ja veebruaris, mil maal surmati karistussalkade poolt sajad inimesed, on mõjunud nähtavasti ka „Taim“ tegevusse, sest üldkoosolekul 9. märtsil otsustatakse tegevust jätkata osakondadena. Järgneval koosolekul otsustatakse ajakiri „Taim“ uuesti ellu kutsuda ⁷⁶⁾.

„Taim“ liikmete arvu kasvamisega oleks sellise suure õpilastehulga alaline kooskäimine äratanud kahtlust, seepärast jaotati liikmeskond osakondadeks. A. 1906 on osakondi olnud kolm ja ühe osakonna juhatajaks Vilms ⁷⁷⁾. Nagu J. Semper mäletab, on hiljem olnud neli osakonda ⁷⁸⁾.

„Taim“ oli kuni 1906. a. puhtakujuline poeglaste-organisatsioon, kuid üldkoosolekul 19. mail 1906. a. otsustatakse tütarlaste gümnaasiumi ringi „Linda“ liikmeil lubada kasutada „Taim“ raamatukogu ja osa võtta ringi koosolekuist. Järgneval sügissemestril „Linda“ likvideerub ja 10 viimase liikmeist võetakse „Taim“ liikmeiks ja 2 ainult osakondadesse ⁷⁹⁾.

Missuguste ettekannetega Vilms „Taimes“ esines, selle kohta puuduvad täpsed andmed; protokolle töökoosolekute kohta ei ole leitud, kas neid üldse peeti, ei teata. Üldkoosolekud olid organisatsiooni asjaajamiskoosolekud, ettekanded olid harukordsed. 1906. a. sügissemestri avakoosolekul 19. aug. aga on esinenud kõnega Votele-Vilms teemal: „Tööst tuleb töö armastus“. J. Semper, kelle Vilms „Taim“ liikmeks toonud ⁸⁰⁾, mäletab, et kord on Vilms kõnelnud „Taimes“ kaks tundi „Erfurti programmist“. Kõne olnud nii mõjuv, et kui ta pärast koju läinud, siis olnud ta sotsialist ⁸¹⁾.

Kuigi „Taim“ oli Pärnus üks suuremaid, elujõulisemaid illegaalseid õpilasringe, oli tema kõrval veel terve rida teisi õpilasringe, ja nii arutatakse „Taim“ üldkoosolekul „Üleüldise Kooliõpilaste Organisatsiooni“ — ÜÕO asutamist. Ühtlasi valitakse juba samal koosolekul iga viie liikme kohta üks esindaja. „Taim“ valib kokku viis esindajat ja üks neist on Jüri Vilms. ÜÕO on asunud kohe tegevusse ja kahe nädala pärast võetakse vastu organisatsiooni põhikiri. Teated selle organisatsiooni tegevuse kohta puuduvad seni täiesti, ainult A. Tammann märgib, et

76) „Taim“ üldk. prot. 9. III 1906 ja 18. III 1906.

77) Seesama, 27. VIII 1906 ja 20. X 1906.

78) Pärnu Päevaleht 1935, nr. 174.

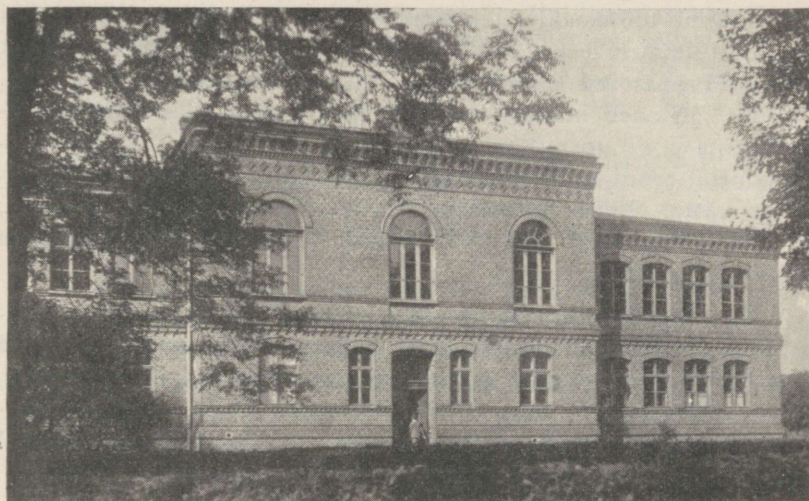
79) „Taim“ üldk. prot. 20. X 1906.

80) Suuline teade. — J. Semper on võetud „Taim“ aspirandiks 1. nov. a. 1906 ja liikmeks 17. jaan. a. 1907.

81) Teade J. Semperilt.

tegutsemise kõrval „Taimes“ oli Vilms „samal ajal ka õpilaste ringide keskorganisatsiooni juhiks“⁸²⁾.

A. 1906 peale areneb õpilasorganisatsioonide vahel tihe koostöö, kuid nähtavasti puhtmaailmavaatelistel pinnal tekib ka teravaid konflikte. Nii otsustatakse „Taimes“ üldkoosolekul 17. jaan. 1907 üldisest õpilaste organisatsioonist endine mustasajaline ring „L. K.“ välja heita⁸³⁾. Samal ajal otsustatakse 7-t „L. K.“ liiget boikoteerida. Samuti tõendavad ka kaasaegsed, et mõnikord olnud „L. K.“ vahekord „Taimega“ väga terav⁸⁴⁾. „Taimes“ poisid olnud demokraadid — „labakindamehed“ ja „L. K.“ poisid aristokraadid — „klašseekindamehed“⁸⁵⁾.

PÄRNU GÜMNAASIUM.

„Taimes“ tegevusele on kaasa aidanud ka mõningad vanemad tegelased, üks selliseid olnud köster A. Jung. Üldkoosolekul 17. jaan. 1907 otsustatakse aga auliige Jung organisatsioonist välja heita, põhjust ei mainita. Mälestuste järgi olnud põhjuseks, et Jung pidanud „Taimes“ liiga pahempoolseks ja kahtlustatud, et ta annab „Taimes“ kohta edasi teateid kooli⁸⁶⁾. Ka laulukoori juhataja olnud väljastpoolt õpilasi — algkooliõpetaja Grossberg.

⁸²⁾ Tammann, m. t., lk. 17.

⁸³⁾ Kõik (18) poolt, vastu ei ole ühtegi häält. — Ring oli rahvusvaheline ja kandis nime „Literaturnõi Kružok“.

⁸⁴⁾ Teade H. Sepalt.

⁸⁵⁾ Teade H. Kuusnerilt.

⁸⁶⁾ Teade J. Semperilt.

Kui sügisel a. 1905 saab gümnaasiumi usuõpetajaks August Nigol, siis on viimane võtnud osa ka „Taime“ tööst. Ta käinud kaasas nende jalutuskäikudel jne. Kuigi Nigol oli opositsionäär kehtiva korra ja baltisakslaste vastu, hoiatas ta noori liiga suure radikaalsuse eest⁸⁷⁾. Üldkoosolek 19. mail 1906 valis A. Nigoli „Taime“ auliikmeks.

Teised „Taime“ liikmed olid kõik õpilased, välja arvatud T. Käsebier, kes oli kaua aega Vilmsi korterikaaslaseks, õppides eksternina, ja A. Helila, kelle vend oli „Taime“ liige ja ise võttis Vilmsilt eratunde⁸⁸⁾.

✦ „Taim“ töötas täiesti konspiratiivselt nii ametivõimude kui ka kooliülemuse ees. Mõningad õpilasliikumisse heatahtlikult suhtuvad õpetajad olnud siiski „Taime“ olemasolust teadlikud. „Taime“ liikmed kandsid oma märki, mis paljudel rippus uuri keti otsas ja oli vormikuue all varjatud. Koosolekul ja alati pildistamisel toodi märk nähtavale. Kord sattunud üks märk sandarmi kätte. Järelepärimisele, mis see märk tähendab, seletatud, et täht „T“ märgil tähendab, et see on tehtud ühe Tammiste metsas käigu mälestuseks⁸⁹⁾.

Et „Taimes“ tutvuti ka anarhistliku kirjandusega, siis pääsenud selle voolu esindajad kord mõjule. Üldkoosolekul võetud vastu otsus, et ärgu olgu mingit kindlat sisekorda, põhikirja jne. Koosolekust ei tohi teha mingit protokollit ja ka endised protokollid tuleb hävitada. Otsus viidud ka täide⁹⁰⁾. Kui suurel määral seda suudeti täita, on tagantjärele raske kinnitada.

8.

✦ Illegaalsete õpilasringide kõrval töötas Vilms ka illegaalseis töölisorganisatsioonides. Loomulikult tuli sellise tegevuse juures arvestada jälgimist sandarmite poolt. Vilmsi tegevuse algusaastail viibis Pärnus alaliselt kaks sandarmit⁹¹⁾, kuna kõrgem ülemus asus Riias ja Pärnu tehti uurimiste puhul alatisi väljasõite. Samuti töötas ka välispolitsei väiksema koosseisuga kui hilisemal ajal. Linn jagunes kaheks politseijaoskonnaks, kummaski oma ülevaataja, ja kokku allus neile 4 vanemat ja 18 noo-

87) Teade H. Kuusnerilt.

88) Teade H. Kuusnerilt ja A. Helilalt.

89) Teade H. Kuusnerilt.

90) Teade J. Semperilt.

91) Teade Aleksander Kofferilt ja Hendrik Soolt.

remat kardavoid. „Waldhofi“ vabrikul oli oma politseijaoskonnaülem⁹²⁾.

+ Esmakordselt tuli Vilmsil oma illegaalse tegevuse pärast politsei ja sandarmitega tegemist teha 1905. a. sügisel, veel enne revolutsiooni „vabaduse päevi“. 1905. a. sügisel asus Vilms koos T. Käsebieriga eelmisel aastal oldud korterisse, Aisa t. nr. 37 (praegune nr. 39), ehitusmeister Hans Sonntagi juurde⁹³⁾. Üsna semestri algul toimus Vilmsi juures läbiotsimine, missuguse vahejuhtumi kohta H. Kuusner mäletab järgmist:

„Bernhard Linde juures Tartus oli läbiotsimine toime pandud ja „Taime“ ajakiri tema juurest kätte saadud. Meid taimitasi vist 10 poisi ümber ja naisgümnaasiumi õpilane Linda Wahtberg võeti siis esimest korda ülekuulamiseks vahi alla ja meid hoiti kohaliku kreisiülema kantseleis terve päev kinni, kuna Riias kohale sõitnud sandarmipolkovnik.... meid üksikult üle kuulas, olles arvamisel, et on riigivastase organisatsiooni jälile saanud.

„Taime“ artikleid oli vene keelde tõlkinud ülempreester Mihkel Suigusaar, Jakobsoni-aegne endine tsensor, ja direktor Popelišev kaitses meid eesti poisse kui lõvi ja me pääsesime terve nahaga, nagu Popelišev seda ka lõpuni alati meie heaks tegi. Vahistatute seas oli ka Jüri Vilms“⁹⁴⁾.

Päeval, mil läbiotsimine toimus, oli see varem toime pandud Linda Wahtbergi juures; sealt toodi kohe Vilmsi korterisse sõna⁹⁵⁾. Vilms sai aga teada koolist koju jõudes. Ta ajas osa pabereid küdeva pliidi alla. Teise osa tähtsaid salajasi pabereid, mis seisnud eeskojas tapeedi vahel, peitnud ta ära hoopis mujale — perenaine leidnud neid hiljem ühe paki pööningult sarika vahelt.

Läbiotsimist toimetas, kui Vilms oli koolist koju jõudnud, politseipristav Hahn⁹⁶⁾ ühes kaaslastega. Midagi kahtlast ei olevat leitud, ka ei olevat läbiotsimine olnud mitte eriti põhjalik. Politsei viis aga Vilmsi kaasa. Minnes viibanud viimane küll naabruses elava koolivenna Pentsoni emale ja teinud käega liigutusi, näidates, et ta üles puuakse⁹⁷⁾, aga sama päeva õhtul lasti ta jälle koju. Et sellele esimesele vahistamisele ja läbiotsimisele oleks koolis reageeritud, ei ole teada.

Politseist vabanenult rutanud ta üle tänava elava naiskaasvõitleja M. Lüdigi (Martinsoni) juurde ja olnud rõõmus, et tal

92) Teade A. Kofferilt.

93) Teade Amalie ja Anna Sonntag-Soontakilt.

94) Kirjalik teade H. Kuusnerilt 14. III 1938.

95) Teade Anna Soontakilt.

96) Seesama.

97) Teade Amalie Soontakilt.

osa kardetavaid dokumente seal olnud, mis läbiotsimisel oleksid olnud hädaohtlikud⁹⁸⁾.

Vilmsi tegevusest tollal illegaalses sotsialistlikus organisatsioonis mäletab R. Bērzin järgmiselt:

„Kuidas J. Vilms tuli sotsiaaldemokraatide partei Pärnu osakonna ridadesse, ei tea öelda, kuna ta juba tegeles parteis, kui mina hakkasin kaasa lööma põrandaaluses tegevuses. See sündis nii. Meie J. Vilmsiga ühel päeval sammume piki Aia tänavat ning äkki Vilms küsib: „Kas sa oled sotsiaalrevolutsionäär või sotsiaaldemokraat?“ (See moment on mul veel tänagi äärmiselt selgesti meeles, kuna sellega algas minu poliitiline tegevus, mis andis suuna minu edaspidisele arengule.) Minu uhke vastus oli: „Olen sotsialist-revolutsionäär.“ Vilms: „Siis võid sa ju astuda sotsiaaldemokraatide parteisse.“ Meie tookordse vaatekoha järele sotsiaalrevolutsionäär oli revolutsionäärssem sotsiaaldemokraadist, seepärast meile mõlemale tundus päris loomulikuna, et „revolutsionäär“ võib tegelda ka „demokraatide“ parteis, kui paremat pole käepärast.

Nagu mäletan, J. Vilmsi peamisi ülesandeid oli hoolitseda referentide eest, ning arvestades seda, et peale mõningate õpetajate, raudteeametnikkude vastavaid jõude oli väikeses linnas vähe, värvati referente ja propagandiste gümnaasiumi õpilaste ridadest, neid vastavalt ette valmistades. Referentide-propagandistide ettevalmistus nõudis intensiivset tööd, kuna, nagu juba ülal mainisin, meil noortel poistel 17—19 aasta vanuses oli vähe aimu poliitilistest küsimustest, veel rohkem seepärast, et vastav kirjandus tuli vastu võtta ja välja jagada seadusevastasel teel; noorureil mõistagi polnud endil jõudumööda läbi lugeda kõiki raamatuid; tuli koguda informatsiooni referaate kuulates, ning just ses suhtes õpilaste seas J. Vilms asus väljapaistval kohal.

Milles seisis meie tegevus tööliste seas? Tööliste organiseerimises rühmadesse, mida külastasid nn. „propagandistid“, kandes ette referaate sotsiaalpoliitilistest küsimustest. Keskkomitee koosolekuid külastasid vahetevahel partei delegaadid, kui ma ei eksi, peamiselt Tartust, kes hoolitsesid instruksioonide jagamise eest, dogmaatiliste küsimuste selgitamise eest jne. Koosolekud leidsid aset mitmel pool, isegi 5—10 inimese kaupa kokku tulles; suuremad koosolekud, mida omast kohast võiks nimetada „massi-koosolekuiks“, leidsid aset metsas, peamiselt öösiti, kus siis propagandistid esinesid kõnedega. Esmakordselt sellisel öökoosolekul olin koos J. Vilmsiga, kes seal esines sütitava poliitilise kõnega, ning samal koosolekul sain ma oma esimese ristimise, esinedes kõnega. Vilms oli hea kõnemees, võimeline kaasa haarama kõige kainemaid kuulajaidki. Ta oli suurejooneline organisaator murdmatu energiaga, seepärast rühmade koosolekud, keskkomitee istungid toimusid aiva intensiivselt.

Kas oli J. Vilms Pärnu keskkomitee esimees, tänapäev enam hästi ei mäleta, kuid mäletan küll, et ta oli aktiivsemaid, nii põrandaaluses tegevuses kui ka keskkomitees, kus olin kirjatöömehetajaks ning kirjutasin koosolekute protokolle pseudonüümiga „Lex“⁹⁹⁾.

Selle sotsiaaldemokraatliku partei Pärnu osakonna tolleaegne „tehnik“ Jaan Janson mäletab, et aktiivsemad ja juhtivad organisatsiooni tegelased olnud Vilms ja Bērzin. Vilms viis tööliste

98) Kirjalik teade M. Martinsonilt 27. III 1938.

99) Kirjalik teade R. Bērzinilt 7. X 1937.

koosolekuile kõnelema oma kaasõpilasi ja sõpru. Nii käinud met-
sas tööliste koosolekul kõnelemas H. Kuusner, kes pärast 1905. a.
revolutsiooni oli muutunud pahempoolseks. Pärast ebaõnnestun-
nud revolutsiooni, kui kehtis sõjaseisukord ja osa revolutsio-
nääre elas „metsavendadena“, käinud Vilmsi kutsel ta koolivend
A. Levin ühel „metsavendade“ koosolekul. Mindud linnast välja
kusagile Ülejõe metsa, kus toimunud koosolek. Sel koosolekul
esinenud kõnega ka üks naissotsialist¹⁰⁰).

Väljastpoolt Pärnut käinud kõnelemas M. Lepp, A. Ostra,
A. Unt¹⁰¹) jt., kellega Vilms on olnud ka kontaktis. Liikmeid
olnud organisatsioonil 50—100¹⁰²). Vilmsi Pärnus oleku ajal
töötati väga ettevaatlikult ja konspiratiivselt, koosolekute kohta
kirjutatud protokolle, kuid peaaegu kõigil tegelastel, ka Vilmsil,
olnud pseudonüümid. Hiljem, Vilmsi üliõpilasaastail langes orga-
nisatsioon sandarmite kätte, saadi kätte protokolliraamatud ja
väike trükikoda ning sellele järgnenud protsessis mõisteti mit-
med tegelased Siberisse ja vangi¹⁰³).

† Vilmsi kõnedest mäletatakse ikka, et ta kõnelnud suure hoo
ja vaimustusega, mis ka kuulajaid kaasa kiskunud. Nii kõnelnud
Vilms ühel kooliseltsi saalis toimunud koosolekul väga vaimus-
tatult ja hiljem vastanud ka peaaegu igale sõnavõtjale. See pa-
handanud aga kedagi ja viimane hakanud nurisema, et teised ei
saagi kõnelda, kõneleb ainult Vilms; küsinud siis, et kas koos-
oleku korra järgi on võimalik, et alaealised koosolekust osa võta-
vad. Kas paistnud siis koosoleku meeoleolust sõnavõtjat poolda-
vat arvamist või muidu, kuid Vilms tõusnud üles ja öelnud, et
tema vabatahtlikult mingil tingimusel koosolekult ei lahku, kes
seda soovib, see toogu politsei. 16—17-aastasest noormehest ol-
nud selline väljaastumine üllatuslikult julge¹⁰⁴).

Vilms olnud ka tööliste poolt hektograafil paljundatavate
lendlehtede koostaja¹⁰⁵). Lendlehti paljundatud sageli jõulu-
laupäeva ja teiste suurte pühade ööl, ja isegi ametiasutiste kant-
seleides, et äratada vähem kahtlust. Sellise aktiivse ja mitme-
külge tegevuse tagajärjel mäletatakse Vilmsi tööliste poolt or-
ganisatsiooni hingena¹⁰⁶).

100) Teade A. Levinilt.

101) Teade J. Jansonilt ja H. Kuusnerilt.

102) Teade J. Jansonilt.

103) Teade J. Jansonilt, A. Laguselt, R. Bērzinilt.

104) Teade Juuli Sardolt (end. Lindebaum).

105) Teade J. Jansonilt.

106) Teade J. Jansonilt.

Vilms on käinud Pärnu tööliste esindajana reaktsooniaastail ka mingil tööliste illegaalsel kongressil Valgas. Raudteejaamas kassa juures seisis aga politseivalve ja Vilmsil olnud kardetav piletit osta. Seepärast A. Helila, kaaslane „Taimes“ ja Vilmsilt tundide võtja, ostnud Pärnu jaamast edasi-tagasi-pileti Valka ja läinud ka rongile. Papiniidu jaamast tulnud aga peale Vilms, kellele Helila siis pileti üle andnud. Vilms olnud suures „papaahas“ ja valehabemega ¹⁰⁷).

Vilmsi tegevust tööliste seas 1906. a. sügistelvel, s. o. Vilmsi viimasel õpilasaastal Pärnus, kui ta oli juba gümnaasiumist välja heidetud, kirjeldab Marta Lepp-Utuste oma mälestustes ¹⁰⁸). Põhja-Liivi organisatsiooni komitee oli otsustanud saata M. Lepa Pärnu sealseid töölisi organiseerima ja samuti illegaalselt sotsialistlikku õpetust propageerima ¹⁰⁹). Kohtamisest Vilmsiga kirjutab M. Lepp:

„Teisel päeval tutvustati mind Jüri Vilmsiga ja paari kindlama iseteadvama töölisega „Waldhofi“ vabrikust, kelle kaudu võis organiseerimise ja kihutuse tööd alustada. Jüri Vilms oli Pärnu linna punase õpiva noorsoo juht, kes oli ka vabrikutööliste seas ühendust soetanud ja Põhja-Liivi organisatsioonile teed valmistanud.“ Vilms olnud „Pärnu linna aktiivsem revolutsiooni tegelane“ ¹¹⁰).

Naisrevolutsionääridesse suhtunud Vilms üleolevalt, pidades neid mitte juhtideks ega meeste vääriliseks ¹¹¹). „Ta oli peasjalikult agitaator, aga legaalne“ ¹¹²), s. o. ta ei läinud kunagi põranda alla.

M. Lepp töötas peamiselt töölisringkonnis, aga Vilms tutvustanud teda ka Pärnu illegaalsete õpilasingide tegevusega ¹¹³). Tollal külastanud Pärnut ka „legendaarne“ Aleksander Kesküla, kellega Vilmsil olnud kohtamisi ¹¹⁴).

Novembri lõpul või detsembri algul lahkus Lepp Pärnust, partei oli otsustanud ta asendada Amalie Unt'iga ¹¹⁵). Vilmsi Pärnus viibimise lõpul oli siis Vilmsile tööliste organiseerimisel

107) Teade A. Helilalt.

108) Marta Lepp, 1905. aasta järellained. Tallinn, 1923, lk.

66 jj.

109) Seesama, lk. 66 jj.

110) Seesama, lk. 70.

111) Seesama, lk. 70 jj.

112) Seesama, lk. 73.

113) Seesama, lk. 75.

114) Seesama, lk. 77.

115) Seesama, lk. 79, 80.

abiks A. Unt — väga töökas, kogu hingega revolutsioonilisele tegevusele andunud neiu ¹¹⁶).

A. Unt, kes oli kord juba Siberist ära põgenenud, langes Pärnus sandarmite kätte ja vangistati ¹¹⁷). Vilms pidanud tõsiseid plaane, kuidas Unti vanglast vabastada, kuid kavatsustest tegudeni ei olevat jõutud ¹¹⁸).

Arvestades Vilmsi noorust ta õpilasaastail tuleb imestada seda aktiivsust ja tarmukust, millega ta töötas peale kõige muu sotsialismi idee levitamiseks tööliste seas.

9.

Samaaegselt on Vilms huvi tundnud ka kirjandusliku ja ajakirjandusliku tegevuse vastu, viimane ala võis teda huvitada ka puhtmajanduslikel põhjustel, sest kaastöoga ajalehtedele oli võimalik alalisele rahanappusele natuke lisa teenida.

Vilmsi kirjanduslikud katsetused algavad üsna varakult. Nii on säilinud luuletus, mis on dateeritud 27. juunil a. 1905. Vilms riimib:

Armastus! On see tuju
Mis kihutab inimesi surma?
On see ainult mõtte kuju
Mis kaotab päikese kiir?

Armastus! on see uni
kus röömsad noored?
Või on see elu
kus valitseb valu?

On armastus noorus
või noorus armastus?

— — — — —
— — — — —

Ma küll teda püüan
Palves tad (?) hüüan.
Kuid tema ainult narritab
Ja asjata meelesi äritab!

Luuletus on saadetud kirja lisana ühele sõbrale ¹¹⁹) ja huvitav on see märkus, mille Vilms on juurde lisanud. Ta ütleb, et luuletus on dekadentne ning sümbolistlik ja „kas põle imelik ei riimi ei rythmust? Vaata *Lindast* Enno luulet — leiad sedasama. Luulel ei ole piiri ega raami.“

¹¹⁶) A. Ostra-Oina mälestused koguteoses „Punased aastad“ I. Tartu, 1932, lk. 67.

¹¹⁷) Lepp, m. t., lk. 79, 104. — Teade J. Jansonilt.

¹¹⁸) Teade J. Jansonilt.

¹¹⁹) J. Vilmsi kiri A. Helilale.

Nagu õde mäletab, olevat Vilms õpilasaastail ühe indiaanlas-romaani kirjutanud, kuid leidnud, et tal „juttude“ kirjutamiseks anne puuduvat¹²⁰).

Vilmsi õpilasaastate ajakirjanduslikku tegevust praegu koguulatuses rekonstrueerida on kahtlemata väga raske, kuid juba seni on Tammanni poolt avaldatud Vilmsi ajakirjanduslikust tegevusest a. 1906 rida kirjutisi ühes tsitaatidega¹²¹).

Nii on Vilms a. 1906 avaldanud kohalikus ajalehes seitset numbrit läbiva kirjelduse oma vanglaelust pealkirjaga „Vang“¹²²). Kirjeldus lõpeb väga veenvalt:

„Ja kui langevad meie saadikud — nende mõtted ei lange mitte, mõtted elavad edasi ja neil on suur tulevik. Meie valime jälle uued mehed, valime nii kaua kuni viimaks mõte võidab“¹²³).

Rahvuslikku liikumist Pärnu koolides kirjeldab ta artiklis „Eesti keskkoolides“¹²⁴). Linna ööelu kirjeldab ta „Meie linna ööpiltides“¹²⁵) ja sellele järgneb pikem jutustus vanglaelust „Vang varas“¹²⁶). Sõnavõtt „Meie seltside tegevusest“ kutsus esile pikema poleemika¹²⁷).

Siinkohal ei ole võimalust nende artiklite juures pikemalt peatuda, kuid märkimist väärib asjaolu, et kõik Vilmsi sõnavõttud ajalehis on väga julged ja iseteadvad¹²⁸).

Peale kohaliku ajalehe on Vilms kaastööd teinud teistele ajalehtedele. Nii mäletab R. Bärzin: „Kindlasti tean, et ta tegi kaastööd ühele Viljandi lehele ja, lahkudes Pärnust, jättis selle ülesande mulle“¹²⁹).

Eriti a. 1906, millal Vilms oli juba koolist välja heidetud, ilmub tal rida pikemaid töid, mis pidid tooma talle lisatulu tundide andmise kõrval.

120) P ä r l, m. t., lk. 18. — A. Palvadrelt saadud teateil aga on Vilmsil olnud üliõpilasaastail valmis üks romaani-käsikiri, viimane seisnud tükk aega A. Palvadre käes, kuid ta pole aega saanud seda lugeda. Vilms ainult mananud: „Linde ei taha romaani kirjastada, olevat nõrk, kuid Lindel endal olevat palju halvemad romaanid.“ Linde oli teatavasti tollal „Noor-Eesti“ kirjatoimetajaks.

121) T a m m a n n, m. t., lk. 19 jj.

122) Postimees, Pärnu väljaanne, 1906, nr. 108—114.

123) Seesama, nr. 114.

124) Seesama, nr. 180—182.

125) Seesama, nr. 168, 169.

126) Seesama, nr. 171—179.

127) Seesama, nr. 116, 121, 139, 152, 153, 161.

128) Näit. Vilmsi julge arvustus tollal kehtinud sõjaseaduse kohta „Postimehe“ Pärnu väljaandes 1906, nr. 116.

129) Kirjalik teade R. Bärzinitl.

Pärnus veedetud kuue õpilasaasta jooksul oli Vilmsil elu-
asemeks järjekorras rida kortereid. Ta on elanud üksinda ja
koos kaaslastega, nii T. Käsebieri, M. Kutti, R. Bērzini ja teis-
tega.

Et Vilmsi vanemate majanduslik seisukord oli võrdlemisi
kehv, siis suutsid vanemad teda abistada ainult gümnaasiumi esi-
mestest klassides, hiljem teenis ta endale ülalpidamist peamiselt
tundide andmisega, olles mõnd aega jõukate vanemate (Jachten-
feldt'i, kapten Grant'i jt.) lastele repetiitoriks ja andes alaliselt
tunde väga mitmesugustes ainetes. A. Helilale, kellele Vilms
õpetanud saksa ja prantsuse keelt, andnud ta tunde võrdlemisi
odavasti, kallimad olnud muidugi tunnid rikkais saksa või sak-
sastunud perekondades ¹³⁰).

Sellist suurt töökoormat kanda ja laialdast tegevust aren-
dada suudab ainult väga tahtekindel ja püüdlik noorur. Nagu
mäletab üks Vilmsi korteriperenaine ¹³¹), toimunud Vilmsi päe-
vane tegevus kindla programmi järgi. Ta tõusnud hommikul
pool seitse, teinud väikese jalutuskäigu, mida ta pidanud häda-
vajalikuks oma kopsudele, kuna ta varem oli põdenud kopsupõ-
letikku, joonud siis kohvi ja läinud kooli. Pärast koolitunde
alanud järeleaitamistunnid. Hilisem õhtu kulunud koolitöö ette-
valmistamiseks ja koosolekuiks. Vilmsi korteris toimunud sa-
geli väikesi nõupidamisi; õhtul välja koosolekule minnes pole ta
julgenud minna õpilasvormis, vaid laenanud sageli korteripere-
mehe palitu ¹³²). Vilmsi kindlast päevaprogrammist olid tead-
likud isegi tema naiskaasvõitlejad, mäletades, et Vilmsil ka „pesu
paikamine ja sokkide nõelumine, kõik läks programmi
järele“ ¹³³).

Vilmsi suhtumist koolitöösse ja tema vaba aja kasutamist
mäletab ta õpilaspõlve sõber R. Bērzin, kellega nad elasid Karja
tänavas mõnd aega ühes toas:

„Juba tol ajal J. Vilms, vaatamata oma noortele aastatele, oli pea-
aegu täisealine mees, kes teadlikult alustas oma eluteed. Ta võrdlemisi
vähe tegeles koolitöoga, — kui palju vaba aega jätkus. Tavaliselt õppe-
ülesandeid ta sirvis üle pealiskaudselt, kuid oma aja veetis peamiselt
lugemisega, lugedes kõike, mis kätte juhtus, muidugi esijoones vene kir-
jandust, alates Toistoi, Dostojevski, Sologubi jne. töödega, lõpetades
seadusevastase sotsialistliku kirjandusega; ta laual võis alati leida selli-
seid raamatuid nagu „Poliitiline ökonomia“, „Agraarreform“ (eriti see

130) Suuline teade A. Helilalt.

131) Teade Anna Soontakilt.

132) Teade Anna Soontakilt.

133) Kirjalik teade M. Martinsonilt 27. III 1938.

küsimus huvitas teda) jne... Ta oli alati täis pinget, vägagi elurõõmus, kes ei ignoreerinud — kõige tõsisemate ülesannete kõrval — ka klaasi õlut, kohtamist mõne plikaga ning laulu. Eriti armastas ta laulda ning ta laulis täiel häälel revolutsioonilisi laule. Et tal oli halb musikaalne kuulmine, siis oleks raske teada, mida ta laulis, kui poleks kuulda sõnu. Ta oli ülivara arenenud — igas suunas“¹³⁴).

On ikka rõhutatud, et Vilms juba a. 1905 on esinenud „Taimes“ kõneldes mustas „kossovorotkas“¹³⁵), millisena aga kaaslased ei mäleta teda õpilasaastail näinud olevat; tol ajal on ta kandnud ikka õpilase vormikuube, kuigi kuue all olnud vahel tulipunane särk¹³⁶). „Kossovorotkat“ on ta kandnud pärast gümnaasiumist kõrvaldamist, sellises revolutsionääri riietuses on säilinud Vilmsist ka üks pilt. Oma pahempoolsest maailmavaatest hoolimata armastanud Vilms näidata oma rahvuslikku kuuluvust ja käinud ikka rahvuskirja labakinnastes, seega tahtes väljendada ka demokraatlikku joont¹³⁷).

× Suurema osa õpilasaastate suvevaheaegadest veetis ta vanemate juures Pelistveres, kuid nagu vend mäletab, ei olevat talle talutöö mitte eriti meeldinud¹³⁸). 1905. a. suve veedab ta Harjumaal Ohekatku mõisas mõisavalitseja Karl Oidermanni laste repetiitorina ja järgneva suve maapagulasena Soomes¹³⁹).

× Vilmsil ja tema kaasnoortel oli äärmiselt palju julgust ja optimismi, kuid raskeil reaktsiooniaegadel ja -momentidel haaras teinekord ka noori pessimism. Kui kogu maa ägas reaktsiooni surve all ja Vilms pidi põgenema politsei eest maapakku, siis on selline olukord ja meeoleolu mõjunud ka noortesse. Nii luuletab üks noorur J. Vilmsi toimetatud ajakirjas „Silvia“ (numbri täpset ilmumisaega pole teada):

Raugend on tormi väed,
Langenud meeste käed.

— — — — —
Vaikinud tormised
Ihad ja püüdmised.

— — — — —
Vaibunud surmale piirita lootused,
Suikunud palavad südame ootused,
Ainult veel kaugemalt paistab meil vabadus,
Siin aga pimedus, otsata ahastus.

Kõigist raskustest hoolimata näevad noored siiski kusagil kaugel-kaugel paistmas vabadust...

134) Kirjalik teade R. Bärzinilt 7. XII 1937.

135) T a m m a n n, m. t., lk. 18. — P ä r l, m. t., lk. 18.

136) Teade A. Helilalt.

137) Teade H. Kuusnerilt ja J. Vares-Barbaruselt.

138) Teade Juhan Vilmsilt.

139) Teade A. Helilalt.

Senised A. Tammanni ja A. Pärli teated Vilmsi koolist väljaheitmise kohta ¹⁴⁰⁾ on osutunud kontrollimisel ekslikuks. Vilms ei ole heidetud gümnaasiumist välja mitte 1906. a. kevadel, nagu mainivad nimetatud autorid, vaid sama aasta algupoolel (veebruaries). Vilmsi klassikaaslane Martin Kutti mäletab eelnenud vahejuhtumit ja Vilmsi koolist kõrvaldamist järgmiselt:

„1905. a. sügisel oli Vilms väga tegev miitingutel ja koosolekutel ja seega oli ta seisukord koolis pärastjõuluse rahustamise järel pinev. Samal ajal oli tal kellegagi oma korteri hoovis mingisugune kokkupõrge ja ta laskis vastasele kuuli õlga. See asi kohtusse ei läinud, sest pidi olema enese kaitse ¹⁴¹⁾).

Sellepärast peale jõulu koolitulekul teatati talle, et ta on koolis edasi erilises seisukorras, s. t., kui midagi juhtub tema poolt koolikorra suurema rikkumisena, siis seda loetakse kohe väljaheitmise põhjuseks. Mõni aeg läks asi päris rahulikult edasi, kuid siis meie, s. o. VI klassi, saksa poisid leidsid, et vene keele õpetaja Verjovkin käib nendega liiga karmilt ümber, ja hakkasid organiseerima talle mürtsu. Vilms, kes oli väga impulsiivse iseloomuga, läks hoiatustest hoolimata nendega kaasa, ehk küll teised eesti poisid sellest lõbust lahti ütlesid. Kui Verjovkini järjekordne tund tuli, siis läks klassis lahti võrdlemisi tugev trampimine. Õpetaja palus paar korda lõpetada, kuid vaikust ei tulnud. Siis hüüdis ta viimast korda, väga tõsiselt: „Jätke järele, või vastasel korral, keda taban, sellel läheb Jumala eest halvasti.“ Et jalgade liikumisest ka ölad veidi liikusid, siis märkas ta Vilmsi, kes ka vastu ei ajanud. Kooliõpetaja viis siis oma tahtmise läbi ja Vilmsil tuli lahkuda. Et aga see müra ei olnud ühe inimese tehtud, siis direktori selgitamisel tuli ilmsiks, et see bande, kelle eest tema ennast ohverdas, seda ei väärinud. Minul oli direktoriga väga hea vahekord, selgitasin talle loo ära, kuid päästa Vilmsi enam ikka ei saanud, kuid terve klass pandi pühapäeval 4 tunniks istuma. Koolist lahkumine oli Vilmsil umbes veebruari keskel 1906. a.“ ¹⁴²⁾

Samuti mäletab klassikaaslane H. Kuusner, et tema vanemaile on 8. veebr. a. 1906 kirjalikult teatatud ¹⁴³⁾, et poja ülespidamist on hinnatud 3-ga, ning samal korral heidetud Vilms koolist välja. Seega võis Vilmsi väljaheitmine toimuda veebruari algul.

Esmalt olnud ta väljaheitmisest väga murtud ja kurtnud oma sõpradele ¹⁴⁴⁾, et vanemad on tema peale palju kulutanud, isa on lootnud temast mingit suurt asjameest, aga nüüd on ta ainult asjata kulutanud ja haridus on olnud talle üksnes õnnetuseks. Arvanud, et parem ta oleks võinud olla tubli põllumees. Sõbrad katsunud teda lohutada ja Vilms saanud peagi meeolekindluse

140) Tammann, m. t., lk. 18 jj. — Pärl, m. t., lk. 19 jj.

141) Samasisuline teade A. Helilalt, kuid tema teate järgi on asi läinud kohtusse, Vilms olevat aga mõistetud õigeks, sest ta tarvitanud relva enda kaitseks.

142) Kirjalik teade M. Kuttilt 30. III 1938.

143) Kirja originaal H. Kuusneril.

144) Teade A. Helilalt. — Vastupidist vt. Pärl, m. t., lk. 19.

tagasi ja öelnud kindlalt: „Aga siiski, ma ei heida meelt ja ma tahan veel midagi korda saata.“

Sel puhul mäletab R. Bērzin:

„Nüüd ta pidi valima: kas katkestada oma õpingud ning arendada ühiskondlik-poliitilist tegevust või katsuda sooritada abituuriumi eksamid. Vilms ise lausub mulle: „Kui ma ei suuda sooritada abituuriumi, siis astun Tartu veterinaarinstituuti, kuhu võetakse vastu ka 6-klassilise haridusega; ma igatahes pean omandama ülikooli kraadi, kuna ülikooli haridusega avaneb laiem tööväli.“ Ta ise küll tahtis õppida õigusteadust, kuid ta oli valmis õppima võõrast ainet — veterinaarteadust, et aga avaneks võimalused laialdasemaks poliitilis-ühiskondlikuks tööks. Kuid ta siiski otsustas sooritada abituuriumi eksamid ning hakkas selleks ette valmistama“ 145).

Vilmsi sõbrad ja klassikaaslased tundsid sündmusele kaasa ja hakkasid uurima neid põhjusi, miks Vilms välja heideti, ning kes on pealekaebaja. Leiti, et üks suurem süüdlane on gümnaasiumi asjaajaja M. Nõmm, venestunud eestlane, keda õpilased olid kahtlustanud juba siis, kui mõni aasta varem B. Linde oli koolist välja heidetud 146).

Poisid olnud oma arvamises kindlad ja otsustanud Nõmme tema „spiooni“-tegevuse pärast karistada, et Vilms väljaheitmise eest kätte maksta. Ühel õhtul kogunenud „Valguse“ seltsi 4—5 poissi, kõik varustatud poole telliskivi või tühja tindipudeliga. Mindud üheskoos Nõmme maja suunas Aia t. Ettevaatuse mõttes seotud hoovivärv väljastpoolt kinni, et ei oleks nii kerge järele joosta. Majal olnud vististi viis akent ja niisama palju olnud siis ka viskajaid. Ühise komando peale lennanud kõikide viskeesemed klirisedes akendesse. Otsekohe pistetud jooksma ja joostud, nii ruttu kui keegi jõudis, Kanali tänavasse, kus kokku saadud 147). Järgmisel päeval käidud vaatamas — töö olnud korralikult tehtud.

Väljaheitmine ei heidutanud Vilmsi sugugi, vaid ta töötas aktiivselt edasi illegaalses „Taimes“ kui ka sotsialistlikus töölisorganisatsioonis. Ehkki karistussalkade tegevus oli mõjunud masendavalt, pandi suuri lootusi riigivolikogu — duuma kokkutulekule. 27. aprillil — riigivolikogu kokkuastumise päev — oli ka Pärnus suur püha, koolid seisid, kirikuis peeti tänujumalateenistusi, linn oli lipuehtes 148). Juba hommiku vara heisanud Vilms majal, kus ta korteris oli, lipu 149). Selle lootusrikka päeva õhtul vangistatakse Vilmsi õpetaja cand. A. Nigol. Ning Peter-

145) Kirjalik teade R. Bērzinilt 7. XII 1937.

146) Teade H. Kuusnerilt.

147) Teade H. Kuusnerilt.

148) Postimees, Pärnu väljaanne, 1906, nr. 93.

149) Teade Anna Soontakilt.

buri leht „Dvadtsatõi Vek“ teatab: „Selsamal korral võeti veel vangi gümnaasiumi õpilane (endine õpilane P. t.) Vilms, et ta Nigoli kinni panemise põhjust teada tahtis“¹⁵⁰). Nigol oli vangistatud õhtul pärast kella 8¹⁵¹) ja Vilms kirjeldab oma vangistamist hiljem järgmiselt:

„Kui kell tagus tornis üksteist, nurga tagant läksid jälle püssitukud ning ma sammusin kojupoole ja heitsin häd mõju tänasest päevast kaasa võttes varsti puhkama. Ma ei saanud veel õieti uinuma jääda, kui mulle teatati, et minuga politsei rääkida soovib.

Mõtlesin küll, et mõistlikkudega päeval rääkimas käiakse, aga või nüüd mina see kõige mõistlikum olen, arvasin säälsamas, ajasin riided selga ja asusin väljas ootava linnavahiga politsei poole. Politsei ees seisid ja istusid kümnekond püssimehi. Nende päale tähelepanemist pööramata astusin otsekohe priistavi ette. „Ma võtan Teid vangi,“ ütles see külmalt. Kõik minu protest ja põhjuse teadanõudmine jäi tagajärjeks“¹⁵²).

Samal ajal vangistatakse veel kümnekond Pärnu tegelast ja Riist sõidab sandarmivalitsuse ülema abi Baikov vangistatuid üle kuulama¹⁵³). Milles täpselt Vilmsi süüdistati, pole teada, aga ise kirjeldab ta enda ülekuulamist ja süüdistamist järgmiselt:

„....Meid kutsuti sandarmi-podpolkovniku ette, kus ma esimest korda pärast nädalast kinniistumist kuulda sain, et mind süüdistatavat riigi kuriteos. Nimelt olla ma sotsiaalrevolutsioonilise ühisuse liige ja tahta vägivallega praegust riigikorda muuta. Süüdistus oli algupäraline, vähemalt mulle enesele. Mina just vägivalda vastu püüdsin „vabaduse päevadel“ võidelda ja nüüd tullakse mind vägivaldas süüdistama.“ — „Muidugi hakkasin oma süütust tõendama, kuid kes sind usub, vangid ju valetavad...“¹⁵⁴).

Vilmsi sõbrad on väga mures tema saatuse pärast. Kokku ei ole võimalik saada; A. Levin ja R. Bērzin jalutavad ümber vangla ja mõlgutavad mõtteid Vilmsi päästmiseks¹⁵⁵). A. Helila ja T. Käsebier viivad talle vanglasse süüa, poetades ühtlasi prantssaiasse kirjakese¹⁵⁶). Vilmsi vanglas oleku ajal korraldati üks gümnaasiumi õpilaste ekskursioon Kilingi-Nõmmele ja õhtul tagasi tulles vanglast möödudes laulnud õpilased eesti laule, et ka Vilms neid kuuleks. Nagu Vilms pärast tähendanud, olnud kaasõpilaste laul tõesti vanglamüüride vahele kuulda¹⁵⁷).

150) Postimees, Pärnu väljaanne, 1906, nr. 98.

151) Seesama, nr. 94.

152) Vt. seesama, artikliteseeria „Vang“.

153) Seesama, nr. 98 ja 99. — Ajalehes kannab Baikov ülemleitnandi nimetust, kaasaegsed ja ka Vilms nimetavad teda sandarmi-alam-polkovnikuks.

154) Vt. märkus 152. — T a m m a n n, m. t., lk. 27.

155) Teade A. Levinilt.

156) Teade A. Helilalt.

157) Teade H. Sepalt.

Nähtavasti ei suudetud juurdlusel midagi kindlaks teha ja Vilms lastakse jälle vabadusse, kuid jäetakse kuni asja lõpliku selgituseni politsei valve alla ¹⁵⁸). Ta vabastatakse vanglast

VILMSIDE PEREKOND.

(Foto J. Vilmsi üliõpilasaastaist.)

4. mail ¹⁵⁹) ja temaga koos kümme kond kaasvangi. Vangipõlv oli kestnud nädalapäevad.

158) Eespool mainitud kirjutis „Vang“.

159) Postimees, Pärnu väljaanne, 1906, nr. 100.

Vabastamise ajal valitseb veel kogu maal ja Pärnus kõige raskem reaktsiooniaeg. Raudteejaamas seisavad valvel relvastatud soldatid ¹⁶⁰⁾ ja rahutuste puhul Pärnu toodud Krasnojarski polgu osade vahetuse puhul suurendatakse veel meeskonna arvu Pärnus ¹⁶¹⁾. Just Vilmsi vabanemise ajal jõuavad Pärnu 60 mõisnikkude poolt tellitud kasakat, kelle hobustele linn oli lasknud ehitada tallid ¹⁶²⁾, ja 24. mail teeb karistussalkade ülem kindralmajor Veršinin linna revideerimiskäigu ¹⁶³⁾.

Vilms on saanud selle järel tunda veelgi reaktsiooniaja vintsutusi. Kaaslaste mälestuste järgi on ta 1906. a. suvel politsei poolt sunnitud Pärnust lahkuma. Siis on ta põgenenud paadiga Orajõe, sealt edasi, külastades koolivendi G. Taltsi ja A. Helilat ning lõpuks läinud Soome, kus veetnud kogu suve. Soomes muretsenud vist õpetaja A. Nigol talle mingi koha ¹⁶⁴⁾.

Teoloog A. Nigoliga, kes Vilmsi mitmes suhtes on aidanud, on Vilmsil olnud võrdlemisi hea vahekord, kuigi ta ei olnud mitte sugugi usklik inimene. „Usku Vilms ei pooldanud, ta ütles, see olevat inimeste petmine, niisama kui lapsele öeldakse, kui kurja teed, siis vitsu saad...“ Vilms öelnud: „Piibel on vana ajalugu, Kristus üks prohvet olnud, aga mitte Jumala poeg“ ¹⁶⁵⁾.

Õpilastele kaasatundja õpetaja Nigol sunnitakse samuti Pärnust lahkuma ja a. 1906 ta saadetakse maalt välja ¹⁶⁶⁾.

Vilms jätkab 1906. a. sügisel Pärnus oma õpinguid, valmistades eksternina ette abituuriumiks. Sandarmite jälgimisest, ülekuulamistest ja vangistamistest hoolimata töötab ta endiselt edasi pörandaalustes ringides. Niisama julgelt ja kartmatult tegutsesid ka ta kaasnoored. Nende noorte julgust ja teotahet iseloomustavad vahest ühe generatsioonikaaslase poolt illegaalses ajakirjas avaldatud värsid „Ärge roomake!“:

Vaesed huluvad, sandid paluvad, — igavene orjus,
Tugevgi põlvitab, küürutab, palub kui kerjus...
Ärge roomake! Elu pole närumiseks, pilkamiseks,
Elu on tugevate jõudude kilkamiseks...
Viletsad roomaku, palugu taevastelt abi,
Elust aga tormatakse vägisi läbi ¹⁶⁷⁾.

160) Seesama, nr. 94.

161) Seesama, nr. 96.

162) Seesama, nr. 105.

163) Seesama, nr. 114.

164) Teade A. Helilalt.

165) Kirjalik teade M. Martinsonilt 27. III 1938.

166) E. bibl. leksikon, lk. 340.

167) Vt. illegaalne õpilasajakiri „Molodaja Žizn“ — ärakiri saadud R. Bērzinilt. — J. Semperilt saadud teateil kuuluvad tsiteeritud värsid J. Barbarusele.

Vilms töötab 1906/7. õppeaastal iseseisvalt. Ta oli otsustanud minna juba kevadel eksamikomisjoni ette gümnaasiumi lõpetamiseks, et seega võita üht õppeaastat.

Jõuab kätte 1907. a. kevad ja Vilmsil on kindel kavatsus eksamitele minna. Paljud sõbrad kahtlevad ja töölised, kelle seas Vilms töötab, soovivad minna Narva eksameid õiendama, kartes, et teda võidakse Pärnus sihilikult läbi kukutada ¹⁶⁸).

Vilms jääb siiski kindlaks ja teeb katset õiendada abituumiumi Pärnu gümnaasiumi juures, kus eksamineerijaiks on ta endised õpetajad.

Üle ootuste õnnestub eksam rahuldavalt. Nagu eksamikomisjoni katkendlikult säilinud protokollidest nähtub ¹⁶⁹), on Vilms saanud ainult ühe vastuse eest vene keeles ja matemaatikas „2“, kuna teiste vastuste hindeks on olnud „3“, missugune number on pandud ka mõlema aine üldhindeks. Üldkokkuvõttes on Vilmsi eksamitulemuste hindeks kuues aines „4“ ja kuues aines „3“. 5. juunil a. 1907 saab Vilms gümnaasiumi lõputunnistuse ¹⁷⁰), kuna kõik ta klassikaaslased peavad istuma veel terve aasta koolipingis.

Kaasõpilastele olnud Vilmsi läbisaamine üllatuseks ja selle kohta levinud linnas mitmesuguseid jutte. Kõneldud, et õpetaja G. Jakobi tahtnud Vilmsi läbi kukutada, kuid direktor V. Popelišev kaitsnud teda ¹⁷¹). R. Bērzin mäletab ¹⁷²), et „Pärnu ametlikud ringkonnad heal meel tahtsid Vilmsist lahti saada, kuna ta oli neile pinnaks silmas, seepärast Vilms lasti eksamitel kergemini läbi, vähemalt tol ajal oli selline versioon“. Võib-olla on sellel omaaegsel kuuldusel ka tõepõhja, kuid kui ta oleks mõningais aineis osutunud päris nõrgaks, vaevalt oleks teda siis läbi lastud, sest samal eksamil oli ka küllalt läbikukkujaid.

Enne eksameid olevat Vilms aga peaaegu kogu aja pühendanud õppimisele, ei olevat olnud aega anda teistele järeleaitamistundege. Nii kurtnud ta enne eksameid ühel tööliste koosolekul,

168) Teade J. Jansonilt.

169) ERKA: Pärnu gümnaasiumi registreerimata materjalid.

170) ERKA: J. Vilmsi Tartu ülikooli toimik.

171) Teade A. Helilalt.

172) Kirjalik teade R. Bērzinilt 7. XII 1937.

et tal on enam kui kuu eest pansioniraha maksmata ja raha saamiseks polevat mingit lootust. Töölised, saades aru Vilmsi töisest seisukorrast ja hinnates tema senist tegevust, pannud raha kokku ja tasunud ta võla pansionis ¹⁷³), võimaldades seega talle rahuliku lõppeksamite õiendamise.

Juba 15. juulil esitab ta palve Tartu ülikooli õigusteaduskonda astumiseks ja ta immatrikuleeritakse sügisel matrikli nr. 22103 all ¹⁷⁴). Järgnevad üliõpilasaastad, kus Vilmsi avaliku tegevuse väli küll suureneb, aga kus ta peab võitlema edasi majanduslikkude raskuste ja žandarmeeriaga.

173) Teade J. Jansonilt.

174) ERKA: J. Vilmsi Tartu ülikooli toimik.